

PAPER DETAILS

TITLE: DÖNÜSÜM SÜRECİNİN TARIHI KENT MERKEZLERİ ÜZERİNE ETKİLERİ: Isparta
Örneğinde Bir İnceleme

AUTHORS: Sidika ÇETİN

PAGES: 185-199

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/236215>

Erciyes University Journal of the Institute of Science and Technology
Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi
 ISSN 1012-2354

Cilt (Volume) 27, Sayı (Issue) 2, Nisan/April-2011

<http://fbe.erciyes.edu.tr/>

Dönüşüm sürecinin tarihi kent merkezleri üzerine etkileri: Isparta örneğinde bir inceleme

Sıdika ÇETİN

Süleyman Demirel Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Bina Bilgisi A.B.D.

ÖZET

Kentsel yapıdaki fiziksel değişim ve bunun şehir biçimlenişine yansımaları çok geniş zaman dilimlerinde gerçekleşmektedir. Kentin mekansal ve işlevsel yapı değişimine ilişkin çalışmalar açısından tarihi kent merkezleri, eşsiz veriler içerir. Bu alanlar, yüzyıllara dayanan deneyimlerin bir sonucu olarak ortaya çıktıkları için, kentin birikim düzeyi en fazla olan kesimleridir. Bu araştırma iki soruya cevap aramaktadır: (1) Isparta’da yaşanan dönüşüm süreci gerçekten de ülkenin geneli ile uyumlu bir çizgide mi devam etmiştir? Ve (2) Isparta ölçeğinde bir kentin tarihi ticaret merkezinden elde edilen bilgiler, bir veri tabanı oluşturmaya elverişli midir? Araştırma Isparta üzerine yazılmış tarihi kaynaklara, gözlemlere ve bir ölçüde varsayımsal saptamalara dayandırılmaktadır. 17. yüzyıldan günümüze uzanan geniş zaman diliminde gerçekleşen fiziksel yapıdaki değişim süreci; ekonomik, sosyal ve idari sistemdeki dönüşümlere bağlı olarak, üç ayrı dönem halinde incelenmektedir. Her dönem alan sınırlarının tespiti için, alanın ana bileşenleri olan binaların konumları, işlevleri, birbirleri ve yakın çevreyle olan ilişkilerinin analiz edilmesi gerekmektedir. Bunlar, alan içinde var olan akslarda hangi tür yapı ve işlevlerin yoğunlaştığını anlamaya dönük değerlendirmeler açısından önemlidir. Ancak burada bahsi geçen binaların yapıldıkları döneme ilişkin mimari ifade tercihleri incelenmemiştir. Bu araştırma ile Isparta tarihi kent merkezinde, belirlenen tarihsel süreçte, ortaya çıkan mekansal dönüşümler ve bunların kent biçimlenişine yansımaları anlaşılabilir. Bu sayede çalışmanın bir sonraki aşamasını oluşturacak olan ve kentin coğrafi alanını tanımlayan diğer şehirler üzerine yapılacak benzer araştırmalar arasında karşılaştırmalı çözümlemeler yapma olanağı sağlayacak veriler elde edilebilecektir.

Anahtar

Kelimeler

Isparta, tarihi
ticari kent
merkezi,
fiziksel ve
yapısal
dönüşüm,
değişim.

The effects of transformation on historical urban centers: An analysis of the Isparta case

ABSTRACT

The physical transformations in the urban structure and its subsequent reflections on the configuration of the city are processes that take place across a considerable amount of time period. The historical urban centers provide invaluable data for studies regarding the spatial and functional structure changes in the city. Since these spaces have been constituted by centuries of experience, they are the parts of the city where urban accumulation is the greatest. This research seeks to answer two questions: (1) Has the process of transformation in Isparta carried on in tandem with the rest of the country? And (2) Are the data attained from a city’s historical commerce center, one that is on the scale of Isparta, productive to set up a dataset? The research is predicated on historical sources on Isparta, observations, and putative findings. The physical transformation period that takes place in a lengthy time period dating back to the 17th century is analyzed in three distinct phases, related to the transformations of economic, social and administrative systems. In order to determine the contours of each field, the analysis of buildings as the main constitutive element of the fields was necessary, which involved the analysis of their location, the interaction among such buildings as well as their close neighborhood. The latter are significant in assessments that try to capture the types of structures and functions which have become concentrated within the axes of the fields. Nevertheless, the preferences of architectural expression pertaining to the time period have not been investigated. With this study, the spatial transformations and their reflections on the urban configuration in the historical urban center of Isparta, within the specified historical period, will be comprehended. Consequently, data that will enable a comparative analysis among similar studies on other cities that are fundamental in defining the geographical terrain of Isparta will be attained, which is considered as the next step for this research.

Keywords

Isparta,
historical
commercial
urban
center,
physical
and
structural
transformation,
change

1. Giriş

Günümüzde yaşanan fiziksel, ekonomik, çevresel ve fonksiyonel bozulmalar nedeniyle kentsel deformasyona uğramış alanlar dışında, imar planlarıyla geliştirilen alanlarda da yıkıp yeniden yapma yöntemiyle değişimi öngören bir süreç yaşanmaktadır. Kentlerdeki tarihi dokunun yoğun olduğu çevrelerin korunmasına yönelik gerçekleştirilen kentsel dönüşüm ya da yenileştirme uygulamaları ile önceki yüzyıllarda oluşturulmuş kentsel dokular üzerinde, yeni toplumsal ve mekansal ilişkiler inşa edilmek istenmektedir. Ancak elde edilen sonuçlar çoğu kez kentlerin tarihsel, kültürel ve doğal alanlarının özgünlüklerinin yok olmasına neden olmaktadır.

Kentlerin tarihsel gelişim süreçleri içinde ticari, kültürel, eğitsel ve mesleki örgütlenme biçimlerindeki değişim, fonksiyonel bir dönüşümü gerekli kılmaktadır. İletişim teknolojileri, turizm ve ticaret sektörlerindeki yeni ilişkiler mevcut fiziksel yapının elverdiği olanakları yetersiz bularak yeni yapısal değişimlerin yaşanmasına ivme kazandırmaktadır. Yeni işlevlere elverişli alanlar üretme yolundaki arayışlar ise, kent merkezlerindeki mekansal dönüşümün asıl nedenini oluşturmaktadır. Gereksinim duyulan yeni mekansal taleplere uygun ortamın temini yönündeki beklentiler, eski üretim ilişkilerine göre örgütlenen kent merkezlerini dönüştürmekte ve bu yolla özgünlüğünü kaybetmektedir.

Tarihi kentlerin ulusal ve uluslar arası düzlemde asıl kimlik değerini oluşturan ‘yerel unsurları’ sürdürülebilir bir gelecek açısından önem taşımaktadır. Çünkü bu alanlar kentlerin geçmişleri ile gelecekleri arasındaki bağı temsil etmektedir. Hızlı değişim sürecini en etkin yaşayan alanlardan olan tarihi kent merkezlerinin varlığını sürdürülebilir kılmak, toplumsal süreklilik açısından da önem taşımaktadır. Bu gerçekten hareketle, içinde kendine has tarihi ve kültürel miras unsurları barındıran Isparta iline ait ‘tarihi kent merkezi’ bu araştırmanın konusu olarak belirlenmiştir.

2. Amaç ve kapsam

Osmanlı Dönemine ilişkin ülkesel merkez niteliğindeki Şam, Halep, Bağdat ¹ gibi Ortadoğu şehirleri veya Selanik, İzmir, İstanbul ² gibi liman şehirleriyle ilgili geniş zaman boyutundaki dönüşümleri inceleyen çok miktarda araştırmaya rastlamak mümkündür. Aynı şekilde Cumhuriyet dönemine ait başta Ankara olmak üzere belli birtakım çalışmalara özellikle son

yıllarda sıklıkla rastlanabilmektedir ³. Fakat Isparta gibi küçük Anadolu şehirleri için bu türden çalışmalar oldukça sınırlı düzeydedir. 17. yüzyıldan itibaren giderek artan ticari hareketlilik sonucu 19. yüzyılda bölgesel ölçekte bir ticaret şehrine dönüşen Isparta, 1950’lere kadar mevcut fiziksel yapısını büyük ölçüde koruyan bir kent olarak gelişmiştir. 1980’lerden sonraki süreçte ise kendisine yeni gelişme alanları seçmeden, eski geleneksel doku üzerinde büyüme çabası ve ısrarı nedeniyle tarihi dokusunda önemli kayıplar yaşamıştır. Köklü bir tarihsel geçmişi olan kentin yaşadığı değişim süreçlerini ortaya koymak, kentin sürekliliği bağlamında önem taşımaktadır. Bu araştırma ile amaçlanan da Osmanlı Döneminde yönetsel dizilimde Konya vilayetine bağlı Hamit Sancağı’nın merkezi, Cumhuriyet döneminde ise küçük ölçekte bir kent olarak gelişen Isparta’nın tarihi kent merkezindeki fiziksel ve yapısal gelişme süreçlerinin, 17. yüzyıl başlarından günümüze, sosyo-ekonomik yapıya bağlı olarak incelenmesi ve süreç içinde gözlemlenen mekansal yapı değişimlerinin ortaya çıkarılabilmesidir. Burada asıl odaklanılan yer kentin tümü değil, merkez fonksiyonlarını içinde barındıran tarihi ticari alandır. Alana özel bilgilerin bir kısmının arazi çalışmaları sonucunda elde edilmiş, diğer bir bölümü de arşiv ve literatür araştırmalarıyla derlenen tarihi harita ve fotoğraf gibi kaynaklardan temin edilmiştir. Ayrıca daha önceki araştırmacıların çalışmalarına dayanarak, kent tarihine ilişkin ortaya konmuş olan bulgularında çalışma açısından önemi büyük olmuştur. Çalışmanın zamansal açıdan başlangıcı, Osmanlı Anadolu kentinin karakterinin oturduğu dönem olan 17. yüzyıl⁴ kabul edilmiştir. Tahrir defterleri, nüfus sayımları, salnameler (yıllıklar), kent tarihine ilişkin kaynaklar ve haritalardan yararlanılarak tarihi kent merkezin 17-18. yüzyıllar ile 19. yüzyıldaki durumunu gösteren haritalar çizilmiştir. Tarihsel ve mekansal analiz yöntemleriyle süreç üç ana başlığa ayrılmış ve elde edilen veriler yardımıyla tarihi ticari merkezdeki mekansal değişimler ortaya konmuştur. Bulgular tablolara aktarılmış ve dönemler itibarıyla bulgular başlığı altında tartışılmıştır.

¹ F. Fries, Tanzimat Dönemi Yönetmeliklerinin Bir Taşra Kentinin İmarı ve Yenilenmesi Üzerine Etkileri: Osmanlı İmparatorluğu Sonunda Şam, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı ‘Uluslarüstü Bir Miras’*, YEM Yayınları, 1999, Dumond P., F. Georgeon (ed.), *Les villes ottomanes a la fin de l’Empire*, L’Harmattan, Paris, 1992.

² Çelik Z., 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti-Değişen İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996; Kasaba R., *Doğu Akdeniz’de Liman Kentleri (1800-1914)* İn. Ç. Keyder, E.E. Özveren and D. Quartier (Eds.), İzmir, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994; Eldem E., Gofman D. And Masters B., *Doğu İle Batı Arasında Osmanlı Kenti (Halep, İzmir ve İstanbul)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları 136, (Çev.:S. Yalçın), İstanbul, 2000.

³ İ. Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, ODTÜ Mim. Fak. Yayınları, 2001, Ankara; *Başkent Üzerine Mekan Politik Tezler, Ankara’nın Kamusal Yüzleri*, G.A.Sargın (der.), İletişim Yayınları, İstanbul; S. Bozdoğan, *Modernizm ve Ulusun İnşası:Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür*, Çev:Birkan T., Metis Yayınları, İstanbul, 2002;İ.Tekeli, *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge Kitabevi, Ankara,, 1998;G. Tankut, *Bir Başkent’in İmarı Ankara: (1929-1939)*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993

⁴ Halep, İzmir ve İstanbul’un incelendiği çalışmada 15. ve 16. yüzyıllar oluşum dönemi, 17. ve 18. yüzyıllar olgun bir denge dönemi, 19. yüzyıl ise bir çöküş dönemi olarak vurgulanmıştır. (Eldem E. vd. s.17) .

3. Tarihi kent merkezlerinin değişimi

Kentsel yapının dönüşümünü inceleyen çalışmalarda⁵ “mekansal yapı” kentsel mekan, bağlı eylemler, bu eylemler arasındaki ilişkiler ve bunların şehir mekanındaki göreceli dağılımlarına dayanarak incelenmektedir. Yapısal dönüşüm sürecinde zaman kesiti önemlidir. Sosyo-ekonomik yapı, mekansal yapı, fiziksel yapı ilişkileri Osmanlı Anadolu kentlerinde hızlı bir değişim süreci göstermemiştir. 17. yüzyıldan itibaren başlayan Anadolu-Osmanlı kentinde mekansal yapının ve buna bağlı olarak gelişen fiziksel yapının değişimi bir bakıma bölgesel ölçekteki sosyo-ekonomik yapı ve örgütlenme ilişkilerinin bir göstergesi olarak ele alınabilir. 17.yüzyıl, Anadolu’da kentsel örgütlenme açısından bir dönüm noktası oluşturur. Yüzyıl başlarında devam eden Celali ayaklanmaları, talan, yağma olayları ve kırsal kesimden kente göç gibi dış baskılara karşı Anadolu kenti, kendi bütünlüğünü korumak amacıyla hızlı bir örgütlenme sürecine girmiştir (Aktüre, 1978, 43). Aynı dönemde loncalara bağlı zanaat üretiminin örgütlenme yapısında ortaya çıkan değişiklikler de, kentsel oluşumu etkilemiştir. Kentleşme hızının henüz yavaş olduğu bu süreçte kent merkezleri, geleneksel işlerin yer aldığı zanaat türü küçük üretimin ve ticaretin yoğunlaştığı merkezi konumda pazar ve alışveriş alanlarıdır. Konut ve iş yerleri farklılaşmadığı için kentin merkezi durumundaki iş yerleri, aynı zamanda yönetim, denetim ve ticaretle uğraşan kesimin konut alanıdır (Osmay, 1998, 139). Henüz daha sanayi toplumuna geçilmediği için kent merkezleri kentin sadece karar verme ve denetleme işlevlerinin gerçekleştirildiği alanlar olmanın çok ötesindedir.

19. yüzyılın ikinci yarısında merkeze bağlı devlet yönetiminin dış etmenlerle değişim süreci içinde, merkeze bağlı yerel yönetim örgütlerinde nicelik ve nitelik açısından değişiklikler getiren 1870 tarihli Vilayetler Kanunu çıkarılmıştır. Bu karar vilayet merkezine İstanbul’dan atanan devlet memurlarının yerleştirilmesi sorununu gündeme getirmiş ve yeni tanımlanan yönetim işlevlerini barındırması için “yeni” bir merkez inşa edilmiştir (Aktüre, 1978). Ayrıca 19. yüzyıl ortasından itibaren Anadolu kenti, dış etmenlerin etkisiyle de bir değişim sürecine geçirmiştir. Kentlerdeki üretimin hammadde olan ürünlerin iç pazarlar yerine, dış pazarlara yönelmesi sonucu bölgeler arası ticarete önemli bir değişim yaşanmış, tarımsal ürünler Avrupa’da hızla gelişen talebi karşılamak üzere dış pazara kaymış, bu da mal akım ilişkilerinde ve yönünde önemli bir değişime neden

olmuştur. Tarım ürünleri lehine gelişen bu dönüşüm, 19. yüzyıldaki yerleşim sistemini de dönüştürmüştür. Kamusal ağırlıklı yeni yönetim merkezi, büyük çaplı yangınları önlemek amacıyla gerçekleştirilen yeni kentsel reformlar sonucunda ortaya çıkan geometrik biçimli yeni alan düzenlemeleri ve genellikle dış ticaretle ilgilenen Avrupalı tüccarlar ve onların yerel araçlarının sahibi olduğu üst gelir seviyesine hizmet eden mağazalar, Anadolu kentinde bu dönemde ortaya çıkan mekansal yapı değişiminin bir sonucudur (Aktüre, 1978, 5)

Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde ise kentleşmenin ve nüfus artış hızının yavaş olduğunu ve kent merkezlerinin tarımsal ve sınırlı ölçüde tarım dışı üretim hizmeti sunan mekanlar olduğunu görmekteyiz. Bu süreçte tarıma dayalı küçük üretim çalışmaları, geleneksel merkezin en önemli faaliyet alanlarını oluşturmaktadır. Pek çok kentte bu dönemde ikili bir merkez görülür: Yeni gelişen yönetim işlevleri ve bunlara yönelik hizmetlerin sunulduğu eski kent dokusuyla bütünlüştür “geleneksel” merkez. Gerek işlevsel bütünlük, gerekse ulaşım ve iletişim alt yapısının kısıtlılığı bu iki merkezin çoğu kez birbirine çok yakın, hatta iç içe mekanlar olarak seçilmesine neden olmuştur. Geleneksel kent merkezleri hanlar ve çarşılar bölgesinde yerleşmiş, zanaat türü üretim ilişkilerinin, perakende ve toptan ticaretin yer aldığı alanlardır. Kentin tarihi dokusu içinde konut alanlarından farklılaşmış, fakat organik bağını sürdürmektedir (Osmay, 1998, 141).

Cumhuriyet döneminin çok önem verilen konularından birini oluşturan demiryolu ve istasyon yapıları bir bakıma Erken Cumhuriyet Dönemi ile özdeşleşmiş bir kamu girişimidir. İstasyonların yapıldığı kent alanları yeni gelişme sahaları olarak belirlenir, kent merkezi demiryolu ağlarına doğru kaydırılır. Yine bu süreçte Ankara modeline uygun olarak belirlenen gelişme aksı, yeni kamusal mekanlarla donatılır. Dönem boyunca kentlerin planları bir şekilde büyümelerine önem verilir, hemen her Anadolu kentinin- hatta bazı kasabalarının- çağdaş ideallere uygun yeni kent planları, önemli bir kısmı yabancı olan plancılarca çizilir. Bu dönemde yoğunluğu oluşturan köylü kesiminin yanı sıra sayıca artan işçi sınıfı ve orta sınıf, ana toplumsal kademeleri oluşturmaktadır. 1932’de nüfus 15 milyon civarında iken, bunun yaklaşık 12 milyonu kırsal kesimde yaşamaktadır. 1940’larda nüfus 17 milyon civarındadır ve ulusal gelir içinde % 48’lik payla tarım sektörü yine en ön planda gelmektedir (Köksal&İlkin, 1973, 16). 1950’lerde kentlerde özel sektörün ağırlık kazanması ile sanayileşme hızı artmış, köyden kente göç olgusu ile kent nüfusları beklenmedik düzeye yükselmiş ve büyüklükleri belediye sınırlarının dışına taşmıştır. Gecekondu olgusunu da beraberinde getiren bu süreçte tüm kentsel altyapı sistemi yeniden biçimlendirilmek zorunda kalmıştır. Kentsel nüfus 1950-1960 arasında toplam ülke nüfusuna oranla %80’e varan bir artış göstermiş, en yüksek değerine de 1965-1970 arasında ulaşmıştır (DİE, 1995, 44). Özellikle büyük kentler 1950-1980 döneminde doğal nüfus artışının üç katı oranda göç alarak büyümüşlerdir.

⁵ Aktüre, belli bir zaman kesitinde bir şehrin fiziksel yapısının eylemlerin mekandaki yer seçiminden ortaya çıktığı savıyla Anadolu-Osmanlı kentlerindeki şehrsel yapının değişme sürecini gösteren bir “model” oluşturmıştır. bkz. Aktüre S. 17. Yüzyıl Başından 19 Yüzyıl Ortasına Kadarki Dönemde Anadolu Osmanlı Şehrinde Şehrsel Yapının Değişme Süreci, *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 1975, s.106, Ayrıca bkz.:Adel, A. İ., İdeology and Physical Patterns of Arabic Urbanization, *Ekistics*, c.33, n.195, 1972, 113-123, P.Pinon, Anadolu ve Balkanlardaki Osmanlı Kentlerinde Kentsel Dokular Tipolojisi Üzerine Bir Deneme, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı ‘Uluslararası Bir Miras’*, YEM Yayınları, 1999, s.166-179).

Büyük kentlerin nüfusunun yaklaşık %30'u gecekonduda yaşamaya başlamıştır. 1960'tan sonraki Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde küçük üretim faaliyetleri kentlerin geleneksel merkezi iş alanları ve yakın çevresinde gelişmiştir. Metropoliten kentlerde tarihi kent merkezlerinde yoğunlaşan küçük üretim faaliyetleri, çevrelerini tahrip ederek gelişmiştir. 1970'lerde merkezi iş alanlarında yaşanan değişimlerin başlıcalarını hizmet ve ticaret sektörlerinde yaşanan dönüşümler oluşturmuştur. Bu sektörler, kentlerin yeni merkezlerine doğru kaymıştır. Kent merkezlerinde ise, yükselen rantları karşılayabilmek amacıyla bireysel dükkanlardan, çok sayıda dükkanın yer aldığı "pasajlara" geçilmiştir. Bu süreçte kent merkezlerinde, ana caddelerde dönüşüm geçiren ve yıkılıp yeniden yapılan binalar perakende ticaretin yoğunlaştığı pasajlar haline getirilmiştir (Osmay, 1998, 143-145). Ayrıca metropollerden küçük şehirlere kadar hemen her kente yayılan küçük sanayi siteleri, bu döneme özgü kamusal alanlardır.

1980'lere doğru gelindiğinde konut yapımında da önceki dönemlere oranla büyük bir artış yaşandığı görülmektedir. Kat mülkiyetine olanak tanıyan yasa ile birlikte bireysel mülkiyete ait az katlı binalar yıkılarak yerlerine çok katlı apartmanlar yapılmıştır. Dönemin konut pazarında en fazla paya sahip kesimini "yapsatçı" olarak tanımlanan küçük sermaye sahibi müteahhitler oluşturur. Bunlar aracılığıyla merkezden çepere doğru etki alanı genişleyen, kat mülkiyetine geçmek suretiyle işlev değiştiren ve yükselen bir kentsel gelişme dönemi yaşanmıştır.

1980'lerden sonra büyük sermaye gruplarının gayrimenkule sistematik olarak yatırım yapmaya başladıkları görülür. Önemli yapısal dönüşümleri beraberinde getiren bu süreçte, devletin konut sektörü içinde oynadığı rol ciddi bir şekilde değişim geçirmiştir. Piyasada rol alacak aktörlerin yeni biçimlere ve ölçülere alışmasını desteklemek amacıyla Toplu Konut Yasası çıkarılmıştır. Toplu Konut İdaresi 1990'ların ilk yarısında alternatif bir piyasanın önünü açmak için kayda değer bir üretim yapmıştır. Ayrıca çok yaygın olmasa da bu dönemde büyük ölçekli sermaye toplu konut alanlarına yatırım yapmaya başlamıştır. Bu gelişmelerle birlikte 1990'lar boyunca konut çevrelerinin çehreleri değişmiş ve kentlerin çeperleri gruplar halinde üretilen kümelerden oluşan yerleşmelere dönüşmüştür (Bilgin, 1998, 267). Bu yeni alanlar kent merkezlerinde yoğunlaşan faaliyetlerin ana ulaşım akslarını izleyerek yeni alt merkezlere doğru kaymasına neden olmuştur. Bunlar içinde geniş kitleler için bir çekim merkezi olan alışveriş merkezleri, yeni tüketim biçimlerini yönlendiren sosyalleşme araçları olarak dikkat çekmektedir.

4. Isparta tarihi kent merkezinin değişimi

Yukarda belirtilen genel çerçeveden de anlaşıldığı gibi, tarihi kent merkezleri zaman içinde bir fonksiyon değişimine uğramıştır. Alt yapı ve alansal büyüklük açısından olanak sunmayan tarihi kent merkezleri ya köhneleştikleri için terk edilmiş yada yıkılıp yeniden yapıma biçiminde sistematik bir değişime zorlanmıştır. Bu genel çerçeveye bağlı olarak,

Isparta tarihi kent merkezi özelinde ortaya çıkan değişim ve dönüşümler, bu bölümde incelenmektedir:

4.1. 17 ve 19. Yüzyıl Ortası

Tarihsel süreçte Psidya bölgesinin önemli yerleşim merkezlerinden biri olan Isparta, Lidyalılar döneminde kurulmuştur. Ancak kentin asıl gelişim süreci Roma döneminde kaydedilir. Bu dönemde Isparta'nın önemli bir piskoposluk ve ticaret merkezi olduğu, tuz ve şarap ihraç edildiği bilinmektedir. 15.yüzyılın ortalarında Osmanlı egemenliğine giren kent, 16. yüzyılda güneybatı Anadolu'daki önemli pazarlardan biri haline gelmiştir. Kentin ticaretinde dokumacılık ve yakın çevresindeki ormanlardan elde edilen adragan zambak önemli bir yer tutmaktadır. XV. Yüzyıla doğru ise halıcılık dış piyasalarda önem kazanmaya başlamıştır (Isparta İl Yıllığı, 2003, 65).

Isparta'nın Paleolitik çağlardan beri bir yerleşim yeri olmasında uygun iklim koşulları, verimli toprakları ve suya sahip olmasının önemli bir payı bulunmaktadır. Kaynaklarda kentin ilk yerleşim yeri, aynı zamanda bir su kenarı olan Belönü Çayı civarındaki Sülübey Mahallesi olduğu belirtilir. Kutlubey, tepelerin eteklerinde kurulan şehrin o yıllarda bağ, bahçe olarak kullanılan, şimdiki Kutlubey Camii'nin bulunduğu alana doğru gelişeceğini hesaplamış ve 1417 yılında buraya bir cami yaptırmıştır (Şekil-1) (Böcüzade, 1983, 73). Bu tarihten itibaren kentin merkez bölgesi Kutlubey Mahallesi olarak anılan alan olmuştur. Camiler, hamamlar, bedesten ile kentsel işlevlerin örgütlendiği bir merkez olarak gelişen Kutlubey ve Çelebiler Mahalleleri, 16. yüzyıldan itibaren artan ticari hareketlilikle birlikte, kentin merkez bölgesi konumuna yükselmiştir. Firdevs Bey zamanında yapılan 1561 tarihli Mimar Sinan Camii ve onun vakfiyesi Bedesten, 1549 tarihli Bey Hamamı ve Dalboyunoğlu Hamamı, 1590 tarihli Hacı Abdi (İplikçi) Camii bu dönemde gerçekleştirilen imar faaliyetleridir (Böcüzade, 1983, 111) (Şekil-1). Aynı süreçte kentin yerleşim sahası Belönü Çayı ve Karaağaç Mahallesi arasında bir gelişme gösterir (Kayalı, 2005, 10).

18. yüzyıla kadar Isparta, Göller yöresinin önemli bir ticaret merkezi olmaya devam etmiş, dokuma ürünleri ve gülcülük en kayda değer ticaret nesneleri konumuna yükselmiştir. Etnik açıdan da çeşitlilik gösteren kentte 1872 yılında yapılan sayımda 5 Rum, 1 Ermeni ve 22 Türk olmak üzere toplam 28 mahalle tespit edilmiştir. Bunlardan Çavuş, Temel, Kemer Mahallelerinde Hristiyanların yaşadığı, Emre Mahallesinde ise, Rum ve Müslümanların birlikte yaşadığı belirtilmektedir (Akdemir, 2008, 109). 1831 sayımına göre Isparta'nın nüfusu 9196 olarak belirtilmiştir (Çadırcı, 1991, 49). 1883 (1330) tarihli Konya Vilayet Salnamesinde (1883, 220) de 6237 Müslüman, 2807 Rum, 235 Ermeni erkek nüfus ve 3220 hanenin olduğu kaydedilmiştir. Şemsettin Sami, Kamusu'l A'lam'da (1996, 857-858) Isparta'nın nüfusunu 17 000 kişi olarak belirtmiş ve bunun 4500'nün gayri Müslim olduğunu açıklamıştır. Kentte Rum ve Ermenilerin ticaretle, Türklerin gülcülük, tabakçılık, tekzipçilik, halıcılık ve bakırcılık gibi sayısı 32'yi bulan zanaat koluyla uğraştıkları bilinmektedir (Demirgil, 2007, 14-16).

Şekil-1: Eski bir gravürde Isparta (Kaynak: Lazeraydis, 1888-1889)

19.yüzyıla kadar olan dönemde bölgesel merkez Konya'ya bağlı bir sancak olan Isparta, tipik bir geleneksel Türk kenti görünümündedir. Bu dönemde kentin merkez bölgesini Şekil-2'de görüldüğü gibi Kutlubey (Ulu) Cami, Mimar Sinan (Firdevs Bey) Camii ve İplikçi (Hacı Abdi) Camii tarafından belirlenen üçgen alan oluşturmaktadır. 1782'de Kavaklı Camii'nin inşası ile merkez güney batı yönüne doğru bir miktar ilerleme gösterse de asıl gelişme Mimar Sinan ve İplikçi Camii arasındaki aks üzerinde yaşanır. Bu aksta inşa edilen Büyük Bedesten ve Üzüm Çarşısı, Dalboyunoğlu Hamamı, Halil Hamit Paşa kitaplığı, muvakkithane, çırak okulu ve yüz kadar dükkân (Böcüzade, 1983, 77) bölgeye canlılık katan yapılar olmuştur. Bu açıdan Isparta'nın bedestenler çevresinde gelişen kent morfolojisine uygun bir yapıda geliştiği söylenebilir.

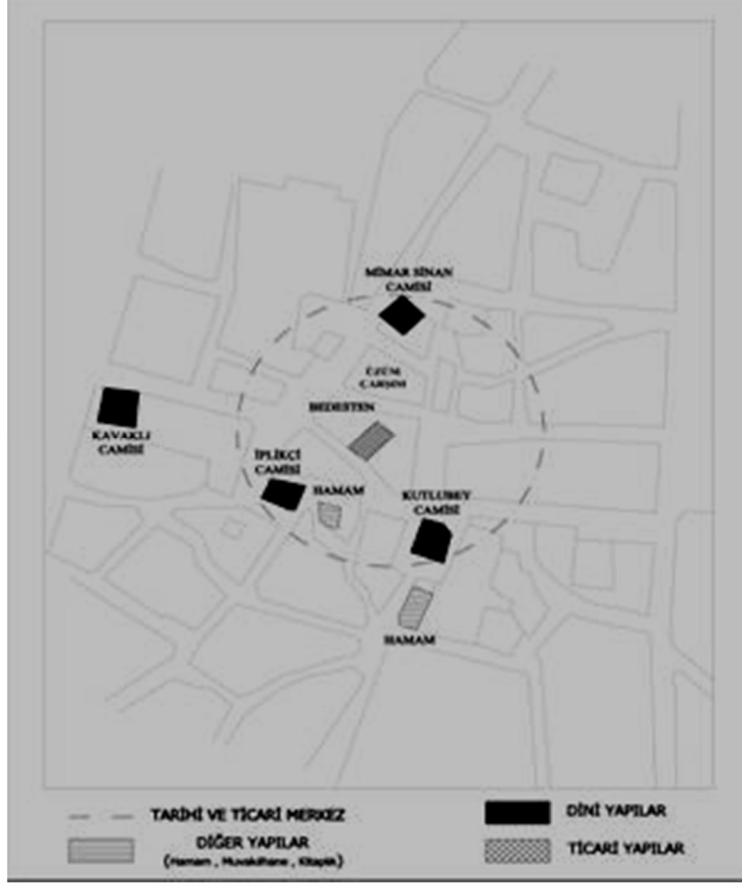
Kent merkezinde bakırcı, semerci, nalbant, dokumacı, iplikçi gibi birbirinden farklı fonksiyonlara sahip iş kolları kendi içlerinde, arasta adı verilen çarşılarda kümelenmişlerdir. Manifaturacı ve tuhafiyecilerin bulunduğu Kasavet Çarşısı, kebabçı, helvacı, lokantacı ve fırıncıların bulunduğu Helvacı ve Kebabçı Çarşısı, semerci ve bakırcıların bulunduğu Tuz Pazarı, üç sokağa ayrılmış manifatura mağazalarının bulunduğu Üzüm Pazarı, bakırcılar, kalaycılar, yorgancılar ve terzilerin bulunduğu Bakırcılar arastası bunlara örnek gösterilebilir (Katırcıoğlu, 1958, 87). Konutlar ise, bu ticari merkezin dışında Belönü Çayının kuzey kesimini oluşturan ve Aksu Caddesi, Belönü Çayı, Fabrika Caddesi, Kaymakkapı Meydanı ile sınırlanan eğimli arazide yer almaktadır. Plansız gelişen sanayi öncesi tüm şehirlerde olduğu gibi bu dönemde Isparta da, sokakları organik dokuya sahip, merkez bölgesi işlevsel dağılıma bağlı karmaşık bir yerleşim yapısı özelliği taşıyan bir kent görünümündedir.

4.2. 19.Yüzyıl

Osmanlı geleneksel yapısı 19. Yüzyılda imparatorluğun kendi içinde geçirdiği siyasi örgütlenmeler ve sosyo-ekonomik yapıdaki değişimler nedeniyle önemli bir dönüşüm sürecine girmiştir. Tanzimat'tan önce Osmanlı devlet yönetimi adliye

ve ordu olmak üzere iki ana kuruma dayanmakta iken, Tanzimat ile birlikte "mülki" yönetim olarak adlandırılan üçüncü bir kurum oluşturulmuştur. Mülki yönetimde çalışan memurlarda önemli bir artışın meydana gelmesiyle devlet yönetiminde sivil bürokrasi büyük ağırlık kazanmıştır (Kara, 1962, 320-332). Devlet yönetimindeki bu yenilik 19. Yüzyıl Osmanlı kentlerinin yönetimini değiştirmiştir. Kent yönetiminin ve kurumsal yapının değişim süreci 19. Yüzyıl sonlarına doğru Anadolu kentlerinin arazi kullanımlarına, yönetici merkezin nüvesi olan Hükümet Konağı, Belediye Binası, Hastane, Okul, Mahkeme Binası, Karakol gibi kamusal yapılar ile Kışla gibi yeni işlevleri sokmuştur. Böylece kentsel mekanda yeni çekim noktaları ortaya çıkmıştır (Dostoğlu & Oral, 1999, 222). Kamusal yapıdaki bu değişimlerin Isparta kentinin mekansal normlarında da değişimi zorunlu hale getirmiştir. Tanzimat'la başlayan yenileşme hareketlerine paralel olarak kentin ticaret ve konut bölgelerinin birleşiminde Kaymakkapı Meydanı'nın doğu yönünde yeni bir kamusal merkez ortaya çıkmıştır. Bu gelişme ile birlikte 1876 yılında Mutasarrıf Hasan Tahsin Paşa zamanında yeni Hükümet Konağı yapılmış (Şekil-3) yapı 1888-1889 tarihinde yenilenmiştir. 1916'da konağın güney yönünde Belediye Binası ile 1898'de batı yönünde Talimhane Meydanı açılmıştır. Meydanın doğu yönüne ise 1904 yılında Askerlik Dairesi inşa edilmiştir. Şekil-4'ten de izlenebildiği gibi bu sürecin ardından kent merkezi, devlet bürokrasisinin konumlandığı 'yönetmel merkez' yönünde kayma göstermiştir.

19. yüzyıl ticaret hayatının getirdiği ve teknolojinin sunduğu olanaklar ve haberleşme kanallarındaki değişim, Osmanlı kentlerinin bölge ve dünya ile ilişkilerini buharlı gemiler ve demiryolları ile kurulmasını sağlamıştır. Ulaşım sisteminin kentlere girmesi malların naklinde antrepoların kurulmasını beraberinde getirmiş, otel ve istasyon yapıları 16. yüzyıl kervansaraylarının yerini almıştır. Ayrıca dış ticaretin artması postane yapıları ve bankacılık kurumlarının oluşturulmasını zorunlu hale getirmiştir. Yeni ekonomik ilişkiler içinde, Batı kültürüne yönelme liman kentleri başta olmak üzere lüks tüketim mağazaları, tiyatrolar, eğlence yerleri gibi yaşam biçimini etkileyen bina tiplerini beraberinde getirmiştir (Tekeli, 1987, 881).

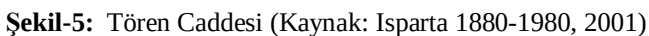
Şekil-2: 17. ve 18. Yüzyıllarda Isparta tarihi kent merkezi (Kaynak: Oelsner Planı'ndan yararlanılarak çizilmiştir)

Şekil-3: Tören Caddesine yönelen eski Hükümet Konağı (Kaynak: Isparta 1880-1980, 2001)

Tablo-1’de görüldüğü gibi Tanzimat’la birlikte valiliklere bağlı özel tatarların kaldırılması sonucu Isparta merkezinde İzmir Müdürlüğüne bağlı bir genel Posta İdaresi oluşturulmuş ve Kerimpaşa Hanı’nda bir postane açılmıştır. Ayrıca Akşehir merkezli telgraf hattı Isparta’ya kadar uzatılmış, eski Harem Dairesinin yerinde bir telgrafhane ile Osmanlı Bankası Şubesi hizmete girmiştir. Bu dönemde kentin alt yapı hizmetlerine de ağırlık verilmiştir. Sidre Tepesi’nden gelen sel sularını engellemek üzere bir kanal yaptırılmış, Hristiyan

⁶ 1908’de İzmir’de kurulan “The Oriental Carpet Manufactures Limited” adlı şirket halı üretiminde Uşaktan sonra en büyük ağırlığı Isparta’ya vermiş, burada 2160 tezgahlık bir imalathane kurmuştur (Isparta İl Yıllığı, 2003, s., 66).

mahallelerinde çıkan yangında yanan yüz kadar evin yerine yenileri yaptırılmıştır (Böcüzade, 1983). Yeni düzenleme organik dokuda gelişmiş geleneksel konut alanlarından farklı, geometrik dokulu bir sistemle oluşturulmuştur.

Modernleşme sürecinde yürütülen çalışmalara paralel olarak eğitim faaliyetlerine giderek daha fazla önem verilmiş ve okul yapım çalışmaları hız kazanmıştır. Belirtilen süreçte Maarif Nezareti illerde, sancaklarda, ilçelerde iptidaiye, rüştiye ve idadiye mektepleri açmaya başlamıştır (Kırtırcıoğlu, 1958, 95). Isparta’da da 1861 yılında Rüştiye Mektebi inşa edilmiş, İplikçi Caminin vakfiyesi üzerinde 1875’te İnas Rüştiyesi (Kız Orta Okulu), 1895-1904 yıllarında İdadi Mektebi (şimdiki Milli Eğitim Müdürlüğü Binası), 1904 yılında Mimar Sinan Camii yanında Dar’ül Muallim-i İptidaiye Okulunun (Öğretmen Okulu) inşası gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1902 yılında 4 ilkokul yapısı eğitime açılmıştır.

4.3. Cumhuriyet dönemi

Isparta’nın ilk planı 1938-1944 yılları arasında Alman şehirci Prof. Oelsner danışmanlığında, Kemal Ahmet Aru tarafından yapılmıştır (Şekil-6). Oelsner, raporunda geleneksel dokuya sahip tarihi kent merkezinin korunmasını ve yeni gelişme aksının Hükümet Binasından İstasyona giden cadde yönünde olması gerektiğini belirtmiştir. Raporda ayrıca kent merkezine yönelik Belediye Parkının yanında yer alan Hapishanenin kaldırılarak yerine şehir oteli yapılması, yeni açılacak caddenin meydanla birleşen kısmının arkadla kapatılması, merkezde yer alan yol genişliklerinin 20 metrenin altına düşmemesi gibi tavsiyeler bulunmaktadır (Oelsner Raporu, 1942, 1780).

Şekil-6: Cumhuriyet Döneminin ilk planı: Oelsner ve Kemal Ahmet Aru Planı (Kaynak: Isparta Valiliği, 2001)

Oelsner’in önerileri doğrultusunda Cumhuriyet rejimin ilkelerine göre içeriği belirlenen ve yeni düzenin kendi mekansal pratiklerini ortaya koyacak, eskisinden farklı bir mekansal düzenlemeye ihtiyaç duyulmuş ve bu amaçla dönemin simgesel bir yapısı olan İstasyon Binası’nı kent

merkezinine bağlayacak olan caddenin açılışı yapılmıştır. İstasyon Caddesi olarak adlandırılan bu cadde, Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca ulus-devletin örgütlendiği ve kendi mekansal üretimlerini gerçekleştirdiği bir faaliyet alanı olarak gelişmiştir (Şekil-7).

Şekil-7: Cumhuriyet Döneminin en prestijli caddesi: İstasyon Caddesi (Kaynak: Isparta 1880-1980, 2001)

Eksen boyunca inşa edilen Kız Enstitüsü, Ülkü İlkokulu, Vali Konağı ile modern konut yapıları, tarihi kent merkezinden ve geleneksel dokudan uzak, Cumhuriyetin idealleri doğrultusunda bir gelişme çizgisi gösterir. Aksın devamında çok önemli bir temsili biçim olarak tasarlanan Büyük Isparta Parkı ise Cumhuriyetin Isparta'daki en önemli sosyal dönüşüm projesini oluşturmaktadır (Çetin&Haştemoğlu, 2007, 63).

1939 yılında parkın hemen karşısında ve eski konağın yerinde yeni bir Hükümet Konağı inşa edilmiştir. Fakat yeni konağın yönü ne tarihi merkeze, ne de eskisi gibi Tören Caddesine döndürülmüştür. İstasyon Caddesi'nin tarihi kent merkezine

bağlandığı noktada konumlanan bu çok önemli kamu yapısı, yeni gelişme aksına doğru yönlendirilmiştir (Şekil-8). Kentin sürekliliği bağlamında önemli bir kırılmaya neden olacak bu düzenlemenin ardından, tarihi kent merkezinin geçmişten beri süregelen mekansal niteliğinde ciddi bir değişim yaşanmıştır. Bu süreçle birlikte Kaymak Kapı Meydanı da eski önemini büyük ölçüde kaybetmiştir. Ancak yaşanan değişimlere rağmen tarihi ticari kent merkezi, 1950'li yıllara kadar var olan mekansal yapısını büyük ölçüde korumuştur. O yıllarda çekilen bazı resimlerde (Şekil-9), 19. yüzyıldaki şehirseldokunun varlığını hala koruduğu açıkça görülmektedir.

Şekil-8: Tarihi Kent Merkezinin yeni Hükümet Konağı ile ilişkisi (Kaynak: Isparta 1880-1980, 2001)

Şekil-9: 1950'lerde çekilen bu resim kentin eski mekansal özelliklerini (Yeni Hükümet Binası dışında) Cumhuriyet Döneminde de koruduğunun bir göstergesidir (Kaynak: Isparta 1880-1980, 2001)

1977 yılında Isparta tarihi kent merkezinde yaklaşık 400 hektarlık bir alan Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu kararı ile 1. ve 2. derece sit alanı olarak ilan edilmiştir. Alan, geleneksel konut bölgesi, Üzüm Pazarının bulunduğu yapı adalarının tamamı, Mimar Sinan Camii, Bedesten Çarşısı ve Hükümet Konağının bulunduğu kısımlardan oluşmaktadır. Ancak 1984 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür Varlıkları Yüksek Kurulu başka bir kararla sit alanı sınırlarını kaldırmıştır (Türk, 1995, 54). Tarihi kent merkezindeki fiziki ve mekansal bozulmada bu kararın önemli etkileri olmuştur. İlk olarak Üzüm Pazarı, Bedesten ve İplikçi Camiini bağlayan doğrusal aks trafik akışı ile iki yönde kesintiye uğratılmıştır. Hükümet Parkı önünden geçirilen 20 metrelik Aksu Caddesi ile Paşa Hamamının önünden geçen 20 metrelik yollar da tarihi dokunun parçalanmasına neden olan diğer önemli trafik akslarını oluşturmuştur. Tarihi kent merkezi Isparta kent bütünü içinde merkez fonksiyonlarının

zorlandığı bir alan niteliğindedir. Mevcut ticari merkeze yakınlığı, alanı hem ticaret hem de konut bölgesi olarak çekici kılmaktadır (Türk, 1995). Ancak çok katlı ticaret yapıları ve apartmanlar tarihi ticari merkez üzerinde büyük bir tehdit unsuru oluşturmaktadır. 1960'lı yıllarda inşa edilen iki çok katlı ticaret yapısı, alanın geleneksel dokusunun bozulmasına neden olan uygulamalar olarak göze çarpar. Bunlardan birincisi geleneksel konut alanlarını tarihi ticari merkeze bağlayan ve kunduracılık mesleğini icra eden esnafın yer aldığı alan üzerine inşa edilen Manifaturacılar Çarşısıdır. Diğeri ise, İplikçi Camii hizasında alana geleneksel çarşı özeliğini veren sıra dükkanların yıkılması sonucu inşa edilen Isparta Otelidir. Her iki yapı geleneksel konut alanları ile tarihi ticari merkez arasında var olan akışkan geçişi engellemiş ve on kat yüksekliğindeki gabarileri ile tarihi ticari merkezin karakterinin bozulmasına neden olmuştur (Şekil-10).

Şekil-10: Geleneksel Doku İçinde Isparta Otel ve Manifaturacılar Çarşısı (Kaynak: Isparta 1880-1980, 2001)

1970'lerden itibaren hız kazanan apartmanlaşma süreci, geleneksel doku üzerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır. 1980'lerin sonlarından itibaren yapıyı yoğun olarak gerçekleştirilen çok katlı apartmanlar, tarihi kent merkezi ile geleneksel konut alanları arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde zedelemiştir (Şekil-11). 1990'lı yıllarda gerçekleştirilen çevre düzenleme çalışmaları sonucu, Kebapçılar Arastası, Bedesten ve Hükümet Konağının sınırlandırdığı alan tümüyle boşaltılarak tanımsız hale getirilmiştir. Boşluğun altı otopark ve alışveriş merkezi olarak düzenlenmiş, güney ve batı yönünden otopark giriş ve çıkışları verilmiştir. Üzüm Çarşısı'nın bulunduğu kısımda da nitelik kaybına neden olan kat ilaveleri ve geniş saçak uygulamaları yapılmış, ancak sonraki yıllarda bunların bir bölümü yıkılmıştır (Şekil-12). 1990'lı yıllarda, Kaymaklı Meydanı'nın batı yönünde bulunan düşük gabarili dükkan ve hanların bulunduğu alanda yapılan yeni

düzenlemeler sonucu bütün bu yapılar yıkılmış yerine çok katlı Belediye İş Hanı inşa edilmiştir. Bu yapı da tıpkı diğer yüksek yapılar gibi geleneksel özelliğini koruyan Bakırcılar Arastası ve manifatura dükkanlarının yer aldığı çarşının meydanla olan bağını koparmıştır. Ulu cami ve çevresinde yürütülen çevre düzenleme çalışmaları sonucunda şadırvan yerinden alınmış ve Ulu Cami avlusuna taşınmıştır. Ardından varlığını 1970'lere kadar devam ettiren eski Belediye Binası, İş Bankası, Kadınlar Cezaevi ve Şehir Otel gibi Tören Caddesine karakteristik özelliğini veren yapılar, yıkılmak suretiyle ortadan kaldırılmış ve Tören Caddesi yol olma niteliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. Daha sonraki yıllarda cadde, dönemin yerel yöneticilerince rekreatif amaçlı kullanıma açılmış, fakat gerçekleştirilen tüm bu çalışmalar, alana eski niteliğini kazandırmaya yetmemiştir.

Şekil-11: Tarihi kent merkezi ile geleneksel konut alanlarını ayıran çok katlı yapılar (Kaynak: Kırzioğlu, 2006)

Şekil-12: Geniş saçak uygulamaları ve kat ilavesinden sonra Üzümlü Çarşısının Durumu (Kartpostal)

5. Bulgular

Bu bölümde Isparta tarihi kent merkezinin gelişimi, üç ayrı tarihsel süreçte, işlevsel analiz yöntemiyle karşılaştırılmıştır: Konut alanları, 17 ve 18. yüzyıllarda Kutlubey Mahallesini tanımlayan bir alanla sınırlıyken, 19. yüzyılda bu alanın sınırları Sermet, İskender ve Turan mahalleleri doğrultusunda genişlemiş, Cumhuriyet döneminde ise İstasyon Caddesi yönünde kayma göstermiştir (Tablo-1). Ticaret yapıları ilk dönemde Kaymakkapı Meydanı'nı çevreleyen ve Bedesten'den İplikçi ve Kutlubey Cami akslarında geliştiği, ikinci dönemde Buğday Pazarı, Pavyonlar Caddesine bağlanan yeni cadde ve eski Halk Pazarı yönünde geliştiği, Cumhuriyet döneminde ise Cumhuriyet, Mimar Sinan ve kent garajıyla sonlanan Buğday Caddesi boyunca yoğun olarak geliştiği görülmüştür (Tablo-1). Kentin, 16. ve 17. yüzyıllarda nispeten durağan bir özellik gösterdiği, 18. yüzyılda ise inşa edilen bedesten ve çevresinde yer alan çarşılar nedeniyle önemi giderek artan bir ticaret kentine dönüştüğü görülmüştür. Bu dönemde iplik ve dokumanın kent ticaretinde önem kazanması, halıcılık, gülcülük, tabaklık ve ayakkabıcılık gibi farklı iş kollarının yaygın uygulama olanağı bulması, kentin 19. yüzyıl ortalarında sağlayacağı ticari ilerlemeye zemin hazırlamıştır. Özellikle tabaklık ve kunduracılık sanatı öylesine ilerlemiştir ki, İstanbul'da esnaf, ayan, Şeyhülislam dairesi, saray erkânı ve sultanlar Isparta sarısı, Isparta kırmızısı denilen sahtiyanlardan yapılan mest ve pabuçları giymişlerdir (Güllü, 1937). 1870'lerde dört yüzden fazla tezgah ve kırk üç tabak işleme tesisinde üretilen ürünler ülke sınırlarının dışına kadar ulaşan geniş bir ihrac kapasitesine ulaşmıştır (Süldür, 1951, 49). Yine 19. yüzyılda Rum tüccarların girişi ile Şark Halı Kumpanyası'nın Isparta'da bir şube açması, Isparta halılarının İzmir uluslar arası pazarına açılmasına olanak sağlamıştır. Ünü dünyaca tanınan Isparta halısı, kent ekonomisine önemli bir sermaye ve iş hacmi yaratmıştır. 19. yüzyılda Tanzimat Reformları'nın getirdiği değişim hareketi ve dünya ticaretinin biçim değişikliği devletin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısının önemli ölçüde değişmesine neden olmuş, bu süreçle birlikte geleneksel kent morfolojisi de değişim sürecine girmiştir. Bu yüzyılda Isparta'nın ortaya koyduğu en önemli değişim, diğer bütün Osmanlı kentlerinde olduğu gibi valilik, belediye, askerlik dairesi, okul gibi kamu binalarının yanında banka şubesi, reji dairesi, otel gibi daha önce rastlanmayan yapı tiplerinin, ortaya çıkan kamusal odak çevresinde kümelenmesi olarak gözlenmiştir. Ayrıca 1914 yılında yaşanan büyük deprem felaketi ve Bedesten'den İplikçi Camii avlusuna kadar olan alanda ve Hristiyan mahallelerinde çıkan yangınlarda büyük miktarlarda binanın yok olması sonucu ortaya çıkan alanların reformlar çerçevesinde düzenlenmesi de kent merkezindeki değişime ivme kazandırmıştır (Tablo-1).

Bunun sonucu olarak önceki yüzyıllarda kentin ticaret ve konut olarak tespit edilen işlevsel bölünmesine, 19. yüzyılda yönetsel bir merkez ilave edilmiştir. Bu dönemde bölgesel ölçekte bir ticaret merkezi konumuna yükselen Isparta, bu özelliğini 1980'li yıllara kadar sürdürebilmiştir. Bu yıllarda uzun bir süre varlığını devam ettiren geleneksel çarşılarını, Belediye, Hükümet Konağı, İş Bankası, Şehir Lokali gibi yapılarını, kentsel yenileme çalışmaları çerçevesinde kaybetmiştir. Yıkılan tarihi çarşıların ve hanların yerinde çok katlı iş merkezleri ve otel inşa edilmiştir (Tablo-1).

Bir tarihi kentsel alanın karakteri, tekil bina karakterleri ile bunların çevresinde bulunan mekanların karakterlerinin bileşkesinden oluştuğu söylenebilir. 17. ve 18. yüzyıllarda Isparta tarihi kent merkezinin karakterini oluşturan yapılar

ticaret, eğitim ve dini nitelikli yapılar ile çeşme ve hamam benzeri diğer yapılardan meydana geldiği anlaşılmaktadır (Tablo-2). 19. yüzyılda ise, var olan ticaret yapılarının çeşitlilik bağlamında artış gösterdiği ve daha bütünleşik arasta benzeri çarşılarda toplandığı, bunların da aynı sokak/sokaklarda kümelenerek gruplar oluşturduğu belirlenmiştir. Bu Dönemde ayrıca tarihi ticaret merkezindeki kentsel alanların bünyesine "idari yapılar" adı verilen bir yeni yapı grubunun ilave edildiği görülür (Tablo-2). Cumhuriyet Dönemine gelindiğinde ise, taşıt yolları nedeniyle alanın sürekliliği büyük ölçüde zedelenmiştir, organik sokak dokusunda deformasyonlar meydana gelmiştir. Bunun sonucunda arastalar eski işlevlerini yitirmiş, teknolojik gelişmelerin de etkisiyle yeni işlevler yüklenmişlerdir. Devam eden süreçte arastaları oluşturan dükkanların da çoğu yıkılmış, yerlerinde çok katlı yapılar inşa edilmiştir. Ancak bu dönemin başlarında mekansal bütünü oluşturan binalar büyük ölçüde varlıklarını korumuş, bunlara yeni rejimin öngörülleri çerçevesinde halkevi, sinema, kent parkı gibi yenileri eklenmiştir (Tablo-2). Okul binaları yine aynı işlevle kullanılmış, fakat yeni eğitim sistemine uygun hale getirilmişlerdir. Ayrıca Oelsner Planı'yla belirlenen değişimler çerçevesinde Pazar yerleri ve mezarlıklar tarihi kent merkezinden daha uzak bir alana taşınmışlardır.

6. Sonuç

Bu araştırma Isparta'nın tarihsel süreçte iki önemli mekansal değişim yaşadığını göstermektedir: Birincisi, 19. yüzyılın ikinci yarısında diğer pek çok Anadolu kentinde olduğu gibi üretimin hammaddesi olan ürünlerini iç pazar yerine dış pazarlara yönlendirmesi nedeniyle, ürün akışının yönünde ve ilişkilerde bir değişim yaşanmış, bu da kendi ticari koşullarının gerektirdiği mekansal değişimleri beraberinde getirmiştir. Aynı dönemde yönetsel yapıda gerçekleştirilen reformlar nedeniyle kente gelen asker ve sivil bürokratların da, kentin sosyal yapısının değişimine önemli etkileri olmuştur. İkinci önemli değişim süreci ise, ülkemizde yaşanan gelişmelere paralel olarak 20 yüzyılın son çeyreğinde yıkıp yeniden yapma sürecinin yoğun olarak yaşandığı dönemdir. Bu döneme kadar Isparta hızlı bir kentleşme süreci yaşamamış, tipik bir Anadolu kenti olma özelliğini korumuştur. Tarihi ticaret merkezindeki mekansal ilişkilerin yeniden yorumlandığı 1980'lerden itibaren ise, kentsel mekanda var olan mevcut geleneksel yapının büyük ölçüde değişime uğradığı anlaşılmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, Isparta'da yaşanan dönüşüm sürecinin, ülke geneli ile uyumlu bir çizgide devam ettiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca buradan elde edilen bulgular başta belirtilen daha genelleşmiş bilgiler içeren veri tabanının oluşturulmasında, önemli bir bilgi girdisi sağlayabilmiştir. Ancak bu çalışma sadece bir kentin yapısal ve işlevsel dönüşümlerini incelemektedir. Bu sonuçlar benzer demografik özellikte, tarihsel süreci günümüze kadar devam ettiren ve belirlenen coğrafi alanın tanımlandığı diğer yakın kentler (Afyon, Denizli, Burdur, Antalya, Konya vb.) üzerinde yapılacak başka çalışmalarla desteklenirse, karşılaştırmalı çözümlemeler yapacak nispete bir bilgi birikimi sağlanabilir. Böylece daha sağlıklı bir mekansal çözümleme modeli elde edilebilir. Bu nedenle daha geniş coğrafi alanı tanımlayan bir genelleme yapabilmek için, daha fazla sayıda kent üzerinde, benzer sorgulamaları yapan başka araştırmalara ihtiyaç bulunmaktadır.

Tablo-1: İncelenen Dönemlerde Tarihi Ticari Bölgenin İşlevsel Analizi

İşlevsel Alanlar	17.-19. Yüzyıl Başı	19. Yüzyıl	Cumhuriyet Dönemi
Konut Alanları	Mimar Sinan, İplikçi ve Kutlubey Camilerinin belirlediği ticari bölgeyi çevreleyen alanlar	Yarı çapı Kaymakkapı Meydanı'ndan Kavaklı Cami'ne kadar olan dairesel alan ile yönetsel merkezi çevreleyen alanlar	Önceki döneme ilave olarak İstasyon Caddesi ve buna açılan yolların belirlediği bölge
Ticaret (dükkan, han, depo, pazaryeri)	Kaymakkapı Meydanı ve çevresi (Bedesten İplikçi Camine kadar olan aks)	Kutlubey Camiinden Buğday Pazarı ve Halk pazarına kadar olan alanda 12 han, 3 Pazar yeri, 300 civarında dükkan bulunmaktaydı	İstasyon Caddesi, Yeni Karakol Binası, Halk Pazarı, ve Garipler Mezarlığına (şimdiki Belediye ve Halı Sarayı) kadar olan alan
Yönetsel Merkez	Yok	Tören Caddesi ve çevresi	Hükümet Konağı'ndan İstasyon Caddesi'ne doğru gelişen aks
Kamu Yapıları (Okul, cami vb.)	Kutlubey, Mimar Sinan, İplikçi ve Kavaklı Camii, Bedesten, çeşmeler, muvakkithane	Hükümet Konağı, Belediye, Rüstiye, İdadi ve 4 Sıbyan Mektebi, Postane, Kışla, Ceza Evi	Yeni Hükümet Konağı, Üç ilkokul, Kız Meslek Lisesi, Tekel Binası, Jandarma, İş Bankası, Halkevi Binası
Küçük Sanatlar	Eski Buğday Pazarı (mutafılar, yorgancılar), Eski Üzümlü Pazarı (yemeniciler, dokuma işleri), Tuz Pazarı (semerciler, helvacılar) Bakırcılar Arastası (bakırcılar, kalaycılar, terziler), İplikçi Camii Avlusu (Kasaplar, yemişçiler)	Bayram Çarşısı (tuhafiye, sarraf, camcı, bakkallar), helvacılar, kebabçılar, mumcular, saraçlar, yağcılar, balcılar arastası Gazhane (demirciler, kaynakçılar, tamirhane). dikiciler, pabuççular, çizmeciler, çarıkçıların bulunduğu 42 ayakkabı imalathanesi .	Daha önceki dönemlerde ortaya çıkan küçük sanatlar, varlıklarını 1950'li yıllara kadar koruyabilmiştir. Bu gün sadece Üzümlü Pazarı ve Matbaalar Caddesi'nde az sayıda küçük sanatlarla uğraşan iş yeri vardır.
İstasyon ve Demiryolu Tesisleri	Yok	1909 yılında İzmir-Aydın demiryolu Eğirdir'e kadar uzatılmıştır	1936 yılında Bozanönü-Isparta bağlantısı kurulmuştur
Önemli Yol Aksları	Mimar Sinan ve İplikçi Camii ile Bedesten Kavaklı Camii arasındaki yol aksları	Tören Caddesi, Pavyonlar Caddesi, Mimar Sinan Caddesi	İstasyon Caddesi ve bunu dik kesen yollar, Cumhuriyet Caddesi, Hastane Caddesi

Tablo-2: Isparta Tarihi Kent Merkezinde Kullanımlarına Göre Yapı Türleri

	Ticari Yapılar	Eğitim Yapıları	İdari Yapılar	Diğer Kamusal Yapılar	Dini Yapılar
17-18.Yüzyıl	-bedesten	-medrese	-yok	-çeşme	-cami
	-mağaza	-idadi		-hamam	-mescit
	-han	-rüştiye		-mezarlık	-tekke
	-fırın	-sıbyan mektebi		-pazar yeri	-türbe
		-azınlık mektebi			-kilise
19.yüzyıl	-dükkan	-medrese	-hükümet konağı	-çeşme	-cami
	-mağaza	-idadi		-hamam	-mescit
	-han	-meslek okulu	-belediye	-mezarlık	-tekke
	-fırın	-rüştiye	-telgrafhane	-pazar yeri	-türbe
	-deri ve ayakkabı imalathanesi	-ilkokul	-postane	-kütüphane	-kilise
		-sıbyan mektebi	-kışla	-otel	
	-depo	-azınlık mektebi	-cezaevi	-banka	
				-reji dairesi	
Cumhuriyet Dönemi	-dükkan	-ilkokul	-hükümet konağı	-çeşme	-cami
	-mağaza	-orta okul		-hamam	-mescit
	-han	-meslek okulları	-belediye	-kütüphane	-türbe
	-fırın		-telgrafhane	-otel	-kilise
	-deri ve ayakkabı imalathanesi		-postane	-banka	
			-kışla	-halkevi	
	-eczane		-cezaevi	-sinema	
			-karakol		
	-çok katlı iş hanı		-tekeli binası	-kent parkı	

7. Kaynaklar

1. Akdemir, S., XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Isparta, Isparta Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları:2, Isparta, 2008, s.109.
2. Aktüre S., 19.Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi, O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi, Ankara, 1978.
3. Bilgin, İ., Modernleşmenin Ve toplumsal Hareketliliğin Yörüngesinde Cumhuriyet'in İmarı, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Bilanço' 98 Dizisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.236-255.
4. Böcüzade, Ş.S., Kuruluşundan Bu Güne Kadar Isparta Tarihi, Cilt:1-2, Çev.: S. Seren, Serenler Yayınları, İstanbul, 1983.
5. Çadırcı, M., Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991.

6. Çetin, S.& Haştemoğlu, H.Ş., Cumhuriyetin Isparta'daki Simgesi: İstasyon Caddesi, Mimarlık Dergisi, No.338, s.60-65, 2007.
7. Türkiye Cumhuriyeti, D.İ.E. 1995, s.44.
8. Demirgil, S., Mazideki Isparta-1, Isparta Belediyesi Kültür Yayınları, Isparta, 2007.
9. Dostoğlu, N.T.& Oral, E.Ö.Bir Osmanlı Başkenti Olarak Bursa'nın Tanzimat'tan Cumhuriyete Fiziksel Değişim Süreci, Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı 'Uluslarüstü Bir Miras', YEM Yayınları, s.221-229, 1999.
10. Güllü, Ö., Isparta İktisadiyatının Tarihsel Durumuna Bir Bakış: II / Dikiciliğin, Kunduracılığın ve Kavaflığın Bir Asırlık Tarihçesi, Ün Dergisi, Cilt:3, Sayı:36, Şubat-Mart 1937.
11. Isparta İl Yıllığı, Isparta Valiliği, Isparta, 2003.
12. Isparta 1880-1980, Isparta Valiliği, Isparta, 2001.
13. Kayalı, B., Isparta Kent Merkezinde Bulunan Sivil Mimarlık Örneklerinin Günümüzdeki Durumları, Koruma Sorunları ve Değerlendirme Önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2005.
14. Karal, E.Z., Osmanlı Tarihi, Ankara, T.T.K. Yayınları, 13. Seri, Cilt:8, No:16, 1962.
15. Katırcıoğlu, N., Bütün Isparta, Bereket Matbaası, Ankara, 1958.
16. Kırzioğlu, I., Isparta Kenti İmar Planlama Çalışmalarında Sorun Oluşturabilecek Konuların Araştırılması, SDÜBAP, Proje No:769, 2006.
17. Konya Vilayet Salnamesi, 1883 senesi, s.220.
18. Köksal B.A.&İlkin A.R. Türkiye'de İktisadi Politikanın Gelişimi 1923-1973, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Binbirdirek Matbaacılık Basımevi, 1973, s.16.
19. Küçükerman Ö., Batı Anadolu'daki Türk Halıcılık Geleneği İçinde İzmir Limanı Ve Isparta Halı Fabrikası, Sümerbank/Sümerhalı, İstanbul, 1990.
20. Osmay S., 1923'ten Bu Güne Kent Merkezlerinin Dönüşümü, 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık, Tarih Vakfı Bilanço' 98 Dizisi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, ss.116-139.
21. Sami, Ş., Kamusu'l a'lam, Tıpkı Basım, Cilt.II, Ankara, 1996, s.857-858.
22. Süldür, E. Isparta Tarihi, Cilt: I, Üstün Sanat Matbaası, İzmir, 1951.
23. Prof. Oelsner, Isparta'ya 1942 Ağustosundaki Seyahatin Raporu, Ün Dergisi, Cilt: 11, Sayı:127-128, 1942.
24. Tekeli İ., Tanzimat'tan Cumhuriyete Kentsel Dönüşüm, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, 4. Cilt, İletişim Yayınları, İstanbul, 1987.
25. Türk, A., Kentsel Koruma Yaklaşımlarında Kentsel Kimliğin Korunması: Isparta Örneği, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Ocak 1995.